

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію Стельмащук Христини Романівни

«Психологічні чинники особистісної стресостійкості дітей-сиріт»,

подану на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук

за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія та історія психології

Цілісне й повномірне самоусвідомлення й самореалізація особистості у складних реаліях трансформаційного пересічного буття нашого соціуму істотно ускладнюється деприваційними чинниками. Зумовлені війною та економічними негараздами викривлення ментально-культурологічних картин світу породжують досить часто особистісну амбівалентність як підтвердження існування базальної дихотомії, до того ж обтяженої численними деприваційними симптомами і синдромами. Вочевидь, слід вести мову про значне збільшення девіантних реакцій людини на розлади соціально-духовного й екологічного балансу/дисбалансу довкілля. Отож у класичних вимірах «стрес-дистрес» доцільно можна констатувати підвищену стресогенність вітчизняної спільноти. Проблема стресостійкості є надзвичайно актуальною в аналітичному охопленні феномену життєіснування здорової людини. Тому, подолання особистістю стресових і критичних ситуацій досліджується вченими в різних наукових галузях і на сьогодні залишається однією з найбільш актуальних у психологічній науці. Стійкий інтерес до окресленої проблематики зумовлений посиленням негативного впливу на особистість різноманітних травмогенних чинників. Однак, слід зазначити, що на тлі високого інтересу до зазначеної проблеми у сучасній психології є нестача досліджень присвячених стресостійкості саме дітей, а особливо дітей-сиріт.

Актуальність проблеми формування стресостійкості дітей-сиріт та пошуку шляхів подолання стресу зростає у зв'язку із впливами різноманітних соціальних, психологічних, техногенних, економічних факторів на

особистість та недостатньо ефективними системи психолого-педагогічної допомоги і підтримки дітей, що призводить до змін не тільки устрою життя, а й відображається на різних сферах соціалізації, адаптації і загальної соціо- та психогенези.

Наукологічний аналіз тексту дисертації Стельмашук Х.Р., автореферату та опублікованих праць дає підстави для висновку про те, що робота є результатом реального дослідження автором психологічних чинників особистісної стресостійкості дітей-сиріт як актуальної і нагальної до превентивного вирішення та забезпечення фахового супроводу проблеми.

Мета, об'єкт і предмет дослідження, визначені авторкою, відображають логіку теоретичного аналізу та емпіричного дослідження проблеми. Мета дослідження визначена чітко, поставлені завдання підпорядковані її досягненню. Використана теоретична база повномірно і різнобічно забезпечує висвітлення проблематики та можливість вирішення дослідницьких завдань.

Дисертантка достатньо глибоко розкрила наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів. Загалом, дисертаційна робота відзначається продуманістю, чіткістю і логічністю, завдяки чому отримано низку результатів, що суттєво поглиблюють уявлення про особливості переживання стресу дитиною-сиротою та прояви особистісної стресостійкості в депривованих дітей. Архітектоніка дисертації побудована за принципами надійності і достовірності, а також відзначається цікавими науковими результатами, надаючи окремим теоретичним викладкам самостійної наукової новизни та безпосередньої практичної значущості

У першому розділі роботи «Теоретико-методологічні засади дослідження психологічних чинників особистісної стресостійкості дітей-сиріт» автор здійснила змістовний теоретичний аналіз проблеми стресу та стресостійкості дітей-сиріт, де влучно розставила акценти на основних компонентах, детермінантах, функціях та механізмах стресостійкості.

Варто відзначити аргументованість авторських поглядів дисертантки,

яка, проаналізувавши погляди, концепції та наукові підходи різних авторів щодо інтерпретації та розуміння стресостійкості, враховуючи індивідуально-психологічні особливості віку досліджуваних дітей, особливості життєвої ситуації та наявного індивідуального досвіду дітей-сиріт, зуміла вибудувати цілісну і переконливу теоретичну модель чинників стресостійкості. Окрім того, враховуючи специфіку стресостійкості дітей-сиріт, в теоретичній моделі виділені та описані структурні компоненти стресостійкості: психофізіологічний, когнітивно-рефлексивний, емоційно-вольовий, мотиваційно-ціннісний і комунікативний.

Вважаємо, що науково-теоретичні положення концептуального апарату дисертації відзначаються глибиною і виваженістю, а також вміщують у собі як детальний аналіз традиційних психологічних поглядів, так і синтез найсучасніших підходів щодо досліджуваної наукової проблеми.

Інформативним та цікавим є другий розділ «Організаційно-методичне забезпечення емпіричного дослідження психологічних чинників особистісної стресостійкості дітей-сиріт», який свідчить про наявність у дисертантки сформованих умінь і навичок організації та проведення емпіричних психологічних досліджень. Авторка переконливо обґрунтовала систему діагностичних методів, адекватних меті та завданням дослідження, чітко описула програму свого дослідження, логічно обґрунтовала кожен з його етапів. Впадає у вічі вдале проведення пілотного дослідження, яке дозволило вибрати найоптимальніші діагностичні методи показників стресостійкості. Зазначимо, що пакет психодіагностичних методик на етапі пілотажу налічував 17 назв, що засвідчує про детально-прискіпливий емпіричний перфекціонізм авторки, яка завдяки такому розгалуженому інструментарію намагалася якнайширше охопити аналізований феномен. Безперечно, слушною та актуальною є ідея включення в групу дослідження дітей-сиріт, яких усиновили. Цікавими й інформативними є результати факторного аналізу, якісна інтерпретація яких дала цілісне уявлення про найтипівіші психометричні індикатори досліджуваного явища.

Третій розділ містить аналіз результатів емпіричного дослідження психологічних чинників особистісної стресостійкості дітей-сиріт та їх характеристику, в якій детально проаналізовано індивідуально-психологічні та особистісні особливості дітей-сиріт.

Дослідницею констатовано, що психологічними чинниками особистісної стресостійкості дітей-сиріт є: самооцінка, самокерування, прийняття іншими, емоційний фон у взаєминах з учителями, підтримка близького соціодовкілля. Побудована за результатами регресійного аналізу емпірична модель психологічних чинників стресостійкості дітей-сиріт ілюструє як саме визначені чинники впливають на рівень їх стресостійкості.

Варто відзначити, що психодіагностична інформація отримана завдяки залученню аж 15 методик. Імпонує детальна ілюстрованість отриманих результатів насамперед на рівні наповнених валідною та достовірною інформацією таблиць. Також заслуговує уваги наукова об'єктивність і точність у викладі емпіричних здобутків і результатів.

Враховуючи виявлені психологічні чинники, авторкою розроблені рекомендації щодо проведення корекційно-розвивальної психолого-педагогічної роботи, спрямованої на підвищення рівня особистісної стресостійкості дітей-сиріт.

Проміжні та загальні висновки відповідають поставленій меті та завданням. Вважаємо, що отримані дисертанткою результати становлять науковий та практичний інтерес як для загальної психології, так і для інших галузей психологічної науки.

За загальної позитивної оцінки дослідження Стельмашук Х.Р. усе ж таки варто висловити деякі зауваження та побажання:

1. У теоретичній моделі чинників особистісної стресостійкості дітей-сиріт серед інших вказано і психофізіологічний компонент, що інформує про запас енергетичних можливостей організму, однак його емпіричні виміри видають недостатніми.
2. Дисертантка стверджує, що особливістю вибірки є те, що всі досліджувані пережили втрату сім'ї, мали різний індивідуальний досвід, однак порівняльний диференціал обрано лише між дітьми-

сиротами, що виховуються в інтернаті та дітьми, які від народження виховуються у повних сім'ях. Внутрішня типологія депривованих дітей (сироти, напівсироти, діти матерів-одиначок, діти, які від народження не знали своїх батьків, діти, які недавно/давно пережили смерть батьків тощо) не врахована, а це дещо звужує розкриття системи стресорів, які посилюють або послаблюють їхню стресостійкість.

3. Вважаємо дещо надмірною й абсолютизованою тезу-висновок дисертантки про те, що (цитую) «як висновок, дітям-сиротам притаманно: відсутність очікувань позитивного ставлення до себе від оточуючих, невпевненість в можливості контролювати своє життя, відсутність інтересу до власних почуттів, думок, свого внутрішнього світу» (С.3). Такі твердження видаються дещо песимістично гіперболізованими. Як, до речі, і твердження дисертантки про «нерозвиненість емпатії» (С.102) у дітей-сиріт. У дисертації Виговської Л.П., присвяченої вивченню емпатійних взаємин дітей з інтернатів, констатовано якраз вищу емпатійність у депривованих вихованців порівняно з однолітками з нуклеарних сімей.
4. Викликає певний когнітивний дисонанс персонологічний ряд джерелознавчої бази дисертації. Авторка подає праці Шапкіна С. А. «Опросник мотивации достижения: новая модификация...» або С.М.Оя «Особенности предстартовых сдвигов и эмоциональной стабильности у представителей разных видов спорта з журнала «Психологические вопросы тренировки и готовности спортсменов к соревнованиям. – М. : ФиС, 1969»..., однак не згадує низку сучасних праць вітчизняних дослідників, присвячених безпосередній тематиці психології сирітства, зокрема дисертації та монографії Брецько І.І. – особливості психоемоційного вигорання підлітків в умовах сімейної депривації (2015 р.) або Орос В.М.

гіперактивність акцентуєваних депривованих дітей зі школи-інтернату (2015 р.) та ін. Також із більше як понад півсотні джерел іноземною (англійською) мовою щонайменше половина надрукована в 40-70 роках двадцятого століття і стосується предмету дослідження здебільшого опосередковано.

5. Звичайно, крім рекомендацій щодо підвищення особистісної стресостійкості дітей-сиріт доцільно було б провести формувальний експеримент щодо реального зниження травмогенності стресів, однак це лише побажання авторці для втілення в подальших дослідницьких студіях.

Однак вищезазначені зауваження та побажання істотно не впливають на загальне позитивне враження від дисертації, якій притаманні досить високий рівень наукового обґрунтування досліджуваної проблематики та цікавий емпірично-інтерпретаційний потенціал. Автореферат відповідає основному змісту дисертаційної роботи, найважливіші результати дослідження знайшли достатнє висвітлення у 21 наукових працях авторки, апробовані на низці наукових конференцій та впроваджені у практику.

Дисертація «Психологічні чинники особистісної стресостійкості дітей-сиріт» є завершеною науковою працею, яка за своїм змістом і оформленням відповідає нормативним вимогам МОН України, а її авторка – Стельмашук Христина Романівна – заслуговує на присвоєння наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогічної
та вікової психології Східноєвропейського
національного університету
імені Лесі Українки

Я.О. ГОШОВСЬКИЙ